

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ
ВИКЛАДАННЯ

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНО-ТАТАРСЬКИХ
ВІДНОСИН ТА ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОТРИМАНИХ ДАНИХ У
ШКІЛЬНИЙ КУРС ІСТОРІЇ

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконала: студент 4 курсу 07-441 групи
Спеціальності 014.03
Середня освіта (Історія)
Освітньо-професійної програми
«Середня освіта (історія)»
Дембровська Яна Владиславівна

Керівник

кандидатка історичних наук,
доцентка Михайленко Г.М.

Рецензент

Стельмах А. К.
вчитель історії та
громадянської освіти
Військово-морського ліцею
імені віце-адмірала Володимира
Безкоровайного, м. Одеса

Івано-Франківськ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Історичні особливості україно-татарських відносин...	5
1.1. Взаємодія українського населення та кримських татар у військовій-політичній сфері	5
1.2. Особливості проживання українського населення на території Кримського ханства	12
РОЗДІЛ 2. Висвітлення україно-татарських відносин у шкільному курсі історії.....	16
ВИСНОВОК	21
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	24
ДОДАТКИ	27
Додаток А	27

ВСТУП

Актуальність. Проблеми висвітлення міжетнічних взаємин в шкільному курсі з історії є завжди чутливими і вагомими у контексті формування ключових і предметних компетентностей. Сприйняття інших етносів часто відбувається через призму історичних знань та уявлень, які формуються у шкільному віці. До особливо складних у цьому аспекті можна віднести проблему історії відносин українського народу з одного боку, польського, російського, кримськотатарського – з іншого. На сьогоднішній день важливим є дослідження історії взаємин українців з їх найближчими сусідами, зокрема з Кримом. Цей регіон був потужним військово-політичним і економічним центром, що відігравав помітну роль в історії Східної Європи і Близького сходу. Проте, в минулому даного напрямку приділяли набагато менше уваги, ніж взаєминам з іншими сусідами, часто зосереджуючись лише на військових протистояннях та мимохідно розглядаючи інші їх аспекти, які підкреслюють їх вимушеність або епізодичність.

Однак, при більш комплексному погляді на це питання, можна відзначити, що з огляду на територіальну близькість, предки сучасних українців мали різні, необов'язково конфліктні, взаємини з південними сусідами. Тому, етнічна складова цих взаємин потребує окремого дослідження, оскільки слов'янське населення півострова перебували там не лише у статусі полонених чи рабів.

Мета: охарактеризувати історичні особливості україно-татарських відносин та дослідити впровадження отриманих даних у шкільний курс історії.

Відповідно до мети окреслені завдання кваліфікаційної роботи:

- знайти, зібрати та вивчити інформацію відносно україно-татарських відносин;

- встановити рід діяльності українців, яке мешкали на Кримському півострові;
- описати релігійну складову співіснування кримських татар та українців;
- проаналізувати підручники з історії України на предмет висвітлення історії кримськотатарського народу.

Хронологічні рамки XVI–XVIII століття.

Територіальними межами дослідження є Кримський півострів та Північне Причорномор'я (сучасні Одеська, Миколаївська, Херсонська області).

Об'єкт: міжетнічний, соціальний та релігійний аспекти в україно-татарських відносинах та історія україно-татарських відносин у шкільних підручниках.

Предмет: історичні особливості україно-татарських відносин та запровадження отриманих даних у шкільний курс історії.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНО-ТАТАРСЬКИХ ВІДНОСИН

1.1. Взаємодія українського населення та кримських татар у військовій-політичній сфері

Науковий інтерес до XVIII століття виник у зв'язку зі значним збільшенням у цей період слов'янського населення на землях, що перебували під владою Османської імперії та Кримського ханства (Північне Причорномор'я, Кримський півострів, басейн Дунаю, Кубань тощо). [1] Однією з причин цього стали глобальні політичні зміни, які переживали Європа та Близький Схід. По-перше, змінився баланс сил у регіоні, оскільки Османська імперія втратила свої позиції й була змушена перейти до оборонної стратегії після Карловицького трактату (1699) і поразки Швеції в Північній війні. Формування Російської імперії відбувалося в умовах політики централізації, посилення особистої залежності населення, зокрема селянства, спроби перетворити козацтво на слухняний соціальний стан. Як приклад протидії цьому, донські козаки, такі як Булавін і Некрасов (у даному випадку була важлива релігійна причина – утиски давньоправославної церкви), козаки гетьмана І. Мазепи та К. Годієнка тощо, які шукали притулку та союзництва південніше від імперії у Кримському ханстві, що у свою чергу заважало Російській імперії закріплювати свої позиції. [15, с. 132]

У підсумку, перша половина XVIII характеризується погіршенням відносин російської влади одразу з двома впливовими козацькими формуваннями: запорозькою та донською. Політика Петра I щодо козацьких окраїн держави проявилася у таких заходах: залучення козаків до військових операцій за межами їх традиційних територій на півдні;

обмеження потоку нового військового контингенту з внутрішніх українських та російських земель; посилення контролю над козацькими військами через створення фортець на їхній території, які стали базами для подальшої російської інтеграції.

Відповідною реакцією на подібну політику стали антиросійські виступи як донських, так і запорізьких козаків. Однак і ті, і інші в кінці-кінців завершилися поразкою та також переходом більшої частини Війська Запорозького Низової та частини донських козаків на територію Кримського ханства, що, в свою чергу, означало частковий перехід козаків на службу до кримського хана. [13, с. 26]

Хоча говорити про козаків які перейшли у “підданство” кримського хана не зовсім вірно так як кримська або навіть османська адміністрації розуміли можливі негативні наслідки – можливі обоюдні провокації або загострення відносин з московським царем, тому не надто сильно цьому сприяли. Однак не можна казати, що козаки на службі українського хана були якимось дивним явищем.

Кажучи про козаків на службі у хана, необхідно розуміти політичну атмосферу а Кримському півострові у XVIII столітті. Протягом століть Гіреї правили багатоетнічною, багаторелігійною державою і повинні були підтримувати баланс сил між різними політичними групами. Навіть всередині держави вони стикалися з сильною опозицією з боку аристократії (карач-беїв, мурз та їхніх родичів, які претендували на трон), ногайців та черкесів. [13, с. 22]. Тож незважаючи на вищеописані причини, хан все ж таки приймав козаків на службу. У такий спосіб використовували їх задля власних військово-політичних цілей, аби збільшити власну здатність до оборони кордонів, щоб сидіти на троні та, банально, для власного захисту.

Під час підданства у хана козацькі утворення активно брали участь на боці Криму у численних військових подіях: у російсько-турецьких

війнах, експедиціях на Кавказ і Кубань проти адигів і черкесів, а також у набігах на сусідів. Документи, зокрема звіт генерал-майора Глебова за 1754 рік, свідчать про те, що хан вислав проти черкесів 6 тисяч орди, в яких брали участь козаки некрасівці та 280 "вільних запорожців". Інші джерела також підтверджують, що такі події не були винятком. Особливо слід відзначити участь "кримських козаків" у експедиціях в глибину країни для збереження територіальної цілісності та придушення внутрішніх розбратів.

Досить цікавими є дані щодо участі запорожців у повстаннях проти хана і міжусобних війнах. Наприклад, у 1727–28 роках калга Аділ Гірей з допомогою ногайців і 2 тисяч запорожців спробував знести хана Менглі Гірея II. За це частину з них було продано в рабство, а деякі козаки, уникаючи переслідувань, заснували Кам'янську Січ у Херсонській області. [13, с. 12]

Слід відзначити, що козацтво на кримських землях активно шукало можливості для проживання, багато з них залишалися вірні своїй військовій традиції. Більшість представників козацтва досить швидко, хоча часто й примусово, адаптувалися до нових умов. Це свідчить про відмінність архетипу "бусурман" у свідомості козацтва від інших категорій населення, що, ймовірно, пояснюється схожістю у способі життя, побуті та роду занять на степовому кордоні. Під час "кримського періоду" козацтво також брало участь у набігах разом з татарами на землях Гетьманщини і Слобожанщини, які часто згадуються у джерелах. Така ж ситуація спостерігалася й у донських козаків, які також мали свою частку під час розподілу трофеїв і продажу полонених. [17, с. 63]

На степовому кордоні утворювалися різноманітні контактні зони, де мова виступала важливим показником міжкультурних взаємин. В різних джерелах того часу можна знайти численні приклади знання козаками турецької і татарської мов. Це дозволяло їм навіть працювати в

турецькій і татарській адміністрації в Криму і Буджаку. Наприклад, на початку XVIII століття у дворі хана згадувався перекладач Гасан, колишній запорожець, який прийняв іслам [13, с. 29]. У 1754 році в Буджацькому сераскерії служив писар, що походив з українських земель і володів російською мовою [8, с. 32]. Також відомо про козака Якова Калмику з Канівського куреня, який протягом певного часу був тлумачем у татарського каймакана, що, судячи з прізвища, був калмицького походження [19, с. 320]. Ця практика була поширена і в попередні століття. Наприклад, у XVI столітті дипломатичні листи, що стосувалися прикордонного спору у Дністровсько-Дунайському межиріччі, писалися на староукраїнській мові. Українські писарі також працювали в місцевій Буджацькій адміністрації, а українська мова входила у дипломатичну практику кримських ханів [10, с. 175].

Високий рівень знання "бусурманської мови" серед козаків був відомий їхнім сучасникам, тому не дивно, що вони часто фігурували як фахівці у справах зносин з південними сусідами. Окрім перекладу, їм часто доручали роль посередників при листуванні, обміні новинами, розвідці та супроводі послів та інших подорожуючих. Наприклад, відбувалося листування між гетьманом І. Мазепою та ногайцями Буджаку, про їхній перехід під владу царя. Після поразки виступу калги-султана Гази Гірея проти хана Девлет Гірея у 1701 році, він намагався втекти до Чигирини та провести переговори з російським двором через посередництво гетьмана [20, с. 159].

Часто відбувались ситуації, коли козаки опановують "бусурманську" мову під час перебування у полоні або тривалого проживання серед татар. Наприклад, у своїй праці В. Мільчев згадує Мусія Штригеля, котрий у 1773 році потрапив до полону від татар, а через два роки після обміну полоненими приєднався до "Нововербованого полку" Скаржинського (попередник Бузького козацтва). Після короткого

перебування там, підхопивши свої чоботи та "підйомні" гроші, він втік до Очакова до турків, де протягом кількох років заробляв, перекладаючи, а також працюючи провідником на кораблях до Нікополя (Микитине). З 1778 по 1781 роки він працював писарем у різних групах турецьких запорожців в Очакові, на Подністров'ї та Подунав'ї [12, с. 96]. Ще одним цікавим випадком є Григорій Білий, козак Полтавського куреня, який провів у турецькому полоні з 1736 по 1742 роки, після чого втік і поселився на Запоріжжі. Відділений від війська для виконання обов'язків перекладача, супроводжуючи поручика О. Нікіфорова, з 1745 року включений до служби у Київську губернську канцелярію на посаду "товмача" [19, с. 320].

Взагалі, іноземці часто служили в Кримському ханстві. Можна згадати, наприклад, одного з людей воєводи Василя Шереметьєва, який "добровільно служив бусурману" при ханському дворі, або сераскера з Буджака, грека-мусульманина, який був радником Мехмет-Аги. На думку В. Возгріна, такі практики були досить поширеними і частими в мусульманських країнах, через те що соціальна мобільність була набагато вищою, а класові ієрархії легше долалися, ніж у тогочасній Європі.

Хан Менглі Гірей мав сотню козаків некрасивців як особистий супровід [17, с. 69]. Є й інші аналогічні випадки. Наприклад, російський посланець у Константинополі повідомляв, що в місті Балти у 1780-х роках запорожці стояли на варті місцевого яничарського аги [12, с. 98]. Також, в замітках Трифіллія, протоієрея Готфійської і Кефайської єпархії, згадується, що у 1774 році під час "смути" його супроводжувала "стража" із "донців" (вірогідно, донських козаків на службі хана).

Практика набирати іноземців у якості охорони, особливо з войовничих народів, відома у світовій історії. Вважалося, що ті, хто безпосередньо залежав від свого "покровителя", найнадійніше гарантують безпеку. У мусульманських країнах, на різних етапах історії,

цю роль виконували гулями у халіфаті Аббасидів, мамлюки в Єгипті та яничари в Туреччині. Для Кримського ханства, де місцева аристократія та родичі часто здійснювали перевороти, це стало актуальним. Тому ще за часів Сехіб Гірея існували спроби створити аналогічну до яничарської військову дружину, яку набирали з рабів і називали "капи-кулу" (тур. – "раби воріт").

У вітчизняній історії також можна знайти аналогічні приклади. Наприклад, у Костянтина Острозького чимало татар, що працювали на службі, деякі з них були його особистими охоронцями. Щодо Богдана Хмельницького, він також наймав 4 тисячі татар для охорони своєї резиденції в Чигирині, де вони виконували різноманітні обов'язки, у тому числі й комендантські.

Тож, геополітичні зрушення у регіоні, зокрема, слабкість Османської імперії та зростання впливу Російської імперії, призвели до того, що козаки перейшли на службу до кримського хана. Це викликало напруження та військові дії на кордонах. Козаки шукали нові можливості та пристосовувалися до нових обставин, але залишилися вірними своїм традиціям. Ті з них, що володіли турецькою і татарською мовами могли працювати адміністрації та виконувати посередницькі функції. Вони також брали активну участь у дипломатичних переговорах, розвідці та супроводі послів. Практика найму іноземців для охорони та посередництва була поширена як у Кримському ханстві, так і в українському козацтві, що відображає складність й динаміку політичних та культурних відносин у регіоні.

1.2. Особливості проживання українського населення на території Кримського ханства

Слід зазначити, що українці, які оселялися в Криму, не обов'язково виконували виключно військові завдання і не обов'язково були козаками. Більший інтерес для дослідження соціальних та культурних зв'язків становлять цивільні особи, оскільки вони зазвичай займалися сільськогосподарською діяльністю та сплачували податки. Згідно з османсько-кримською практикою, їх можна класифікувати як підданих "райя" (буквально - "паства", "стадо")

Крім того, ця категорія включала не лише рабів, яких, безсумнівно, була значна кількість. Різні групи слов'ян мали можливість легально проживати в мусульманських містах, займатися торгівлею, працювати на службі чи виконувати інші господарські обов'язки, бути захищеними місцевою адміністрацією. Серед них могли бути колишні козаки, які вирішили змінити сферу занять і оселилися в нових поселеннях.

С. Андрєєва відмічає, що протягом XVIII століття кількість населення з українських земель значно збільшилася в Очаківському степу, а їх зимівники, місця промислів і хутори часто згадувалися аж до берегів Чорного моря [1, с. 110]. Детальніше, при розгляді районів Придунайських степів, де діяла турецька адміністрація (основними опорними пунктами були Акерман, Кілія, Ізмаїл, Рені, Каушани, Бендери), можна стверджувати, що кількість населення з українських земель також там зростала. Протягом XVIII століття зафіксовано значну кількість втікачів, які масово емігрували "цілими сотнями" з поміщицьких господарств через зростання особистої залежності. Багато з них працювали найманими робітниками (аргатами) або поденниками (ренжиперами) у сільському господарстві, рибальстві та інших галузях промисловості [2, с. 246].

Часто зустрічаються в джерелах випадки, коли слов'яни приймали мусульманську віру. Оскільки цілком ясно, що домінуючою релігією в Криму був іслам, а адміністрація примушувала християн до натуралізації, проте багато нових віруючих не мали різниці у правах порівняно з тими, хто народився мусульманином. Часто вони обирали цю релігію з метою отримання більших можливостей. Є згадки про переговори щодо повернення полонених, які проводив Голіцин після походу в Крим, на що хан відповів, що не може повернути їх, оскільки багато хто "обусурманилися, і від цього їм стало краще" [4, с. 20]. Для порівняння можна згадати інший випадок, коли австрійський єзуїтський місіонер у 1701 році зустрів своїх співвітчизників у ногайських селах біля Перекопа, які потрапили в полон ще під час походу турків на Відень у 1683 році. Вони відмовились повертатись разом з ним, заявивши, що "вдома вони не матимуть того, що є в них тут" [18, с. 593].

Проте ті, хто бажають залишатися при своїй вірі, мали повне право та можливості це робити. Хоча релігійна політика Гіреїв потребує окремого дослідження, варто зазначити, що Кримський півострів має давнюхристиянську традицію. Крім того, Коран також регламентує відносини між мусульманами та "невірними", визнаючи їх "людьми Писання" і чітко визначаючи їхні права. Жителі українських земель, які були християнами, мали право вільно пересуватися в межах ханства і вільно відправляти релігійні обряди. Це стосувалося як цивільного населення, так і козаків. Наприклад, в Олешках вже у 1711 році було збудовано православну церкву. Є також приклади постійних православних культових споруд, збудованих дозволу місцевого хана та турецької адміністративної влади [13, с. 12]. До прикладу, у 1780-х роках церкву в Єдисані дозволив побудувати очаківський паша Хаджі-Алі Чатаджалі [12, с. 98].

Релігійний аспект відносин Криму з козацькими формуваннями мав велике значення з точки зору впливу на свідомість людей того часу. Тому важливо відзначити, що багато козаків, таких як Булавін і Некрасов, які визнавали ханську протекцію, були прихильниками релігійної реформи. Згідно зі свідченнями Д. Сена про другий Азовський похід, козаки передали мешканців цієї фортеці російській армії. Більшість з них були українцями, зокрема Кирило Сезоренко з Харківщини та Федір Коваль зі Слобожанщини тощо. Крім того, до списку військовополонених потрапили 500 "ахреян", захоплених у фортеці донськими козаками після капітуляції Азова.

Слід також зазначити, що саме "вільні християни", які не бажали повертатися до Росії, більш активно виступали проти капітуляції гарнізону [16, с. 42]. Таким чином, на перший погляд, може здатися парадоксальним, що християнські піддані мігрували на південь у пошуках кращої долі, тоді як козацькі загони втікали від християнського панування і шукали притулку в Османській імперії та Кримському ханстві. Як слушно зауважує О. Бачинська [2, с. 321], це могло негативно вплинути на міжнародний авторитет імператора як захисника православ'я.

Таким чином, погіршенням відносин між Російською імперією та козацтвом, що призвело до антиросійських виступів донських та запорозьких козаків. Крім того, дослідження показують активну участь козацтва в військових подіях під керівництвом Кримського ханства, яке використовувало їх для власних військово-політичних цілей. Козацькі утворення активно взаємодіяли з кримськими та татарськими силами, відзначаючись своєю адаптивністю та відмінністю у способі життя, що зумовлювалося їхнім походженням і традиціями. Козаки виявляли високий рівень знання турецької і татарської мов, що робило їх цінними спеціалістами в справах зносин з південними сусідами. Крім того, часто

відбувалося засвоєння козаками "бусурманської" мови під час перебування у полоні або тривалого проживання серед татар. У свою чергу, іноземці, включаючи козаків, також служили в Кримському ханстві, що було типовою практикою в мусульманських країнах. На зразок інших військових формувань світу, вони забезпечували безпеку та виконували різноманітні функції, що віддзеркалює загальний контекст соціальної мобільності та класових ієрархій того часу.

Такі міжкультурні контакти також підштовхували до змін в етнічному складі населення, збільшуючи кількість українців, які оселялися в Криму та на південних теренах України. Релігійний аспект також відіграв важливу роль, зокрема у виборі віри та впливу на свідомість людей того часу. Таким чином, міжнародні відносини та культурна різноманітність у степовому кордоні XVIII століття були складними та багатограними.

РОЗДІЛ 2

ВИСВІТЛЕННЯ УКРАЇНО-ТАТАРСЬКИХ ВІДНОСИН У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

Шкільний курс з історії України має важливе завдання формувати в учнів не лише знання про минуле, а й розуміння та повагу до різноманітності культур та народів. Дійсно, проблема відображення міжетнічних взаємин у шкільному курсі є надзвичайно важливою, особливо в контексті формування толерантного та неупередженого ставлення молодого покоління до інших національностей, включаючи кримськотатарський народ.

Для вирішення цієї проблеми можна підійти за допомогою декількох підходів.

По-перше, інтеграція різноманітних поглядів, так як шкільний курс з історії повинен пропонувати різні історичні та культурні погляди на події, що стосуються взаємин між різними етносами. Це допоможе учням краще розуміти складність ситуації та розвивати критичне мислення.

Так само це стосується і підкреслення спільних цінностей. Шкільний курс може акцентувати увагу на спільних історичних долі та цінностях між різними народами. Українці та кримські татари можуть відзначити спільні періоди боротьби за свою незалежність або культурні та етнічні традиції, наприклад історія репресій стосовно народів з боку імперської та радянської влад.

Досить важливе збалансоване висвітлення подій. Важливо, щоб курс відображав історичні події об'єктивно та збалансовано, уникаючи вигядів однієї сторони. Це дозволить уникнути формування негативних переконань і стереотипів. Активне використання додаткових ресурсів, таких як розповіді свідків подій, літературні твори або фільми, може

допомогти учням отримати більш повне уявлення про відносини між етносами.

Безумовно важливо створити в класі атмосферу відкритого діалогу, де учні можуть висловлювати свої погляди та ділитися своїм розумінням подій. Це допоможе зменшити можливі негативні настанови та виробити більш об'єктивне бачення ситуації.

Загалом, шкільний курс з історії України має стати платформою для формування толерантного ставлення до інших національностей та сприяти розвитку учнівської свідомості щодо важливості розуміння та поваги до культурного різноманіття.

Як підкреслив М. Хальбвас, формування пам'яті людини значною мірою залежить від впливу обмеженого кола людей та соціальних інститутів, таких як сім'я, школа та друзі. Особливо важливою у цьому контексті є роль школи, яка активно сприяє конструюванню систем історичних уявлень [22, с. 10].

На період між XVI та серединою XVII століть припадають події, які мають глибоке значення для українців і пов'язані з поняттями "козацтво" та "Національно-визвольна війна українського народу". Тому проблеми, пов'язані з татарськими нападами та іншими подіями того часу, можуть бути особливо чутливими для учнів. З цього приводу важливо зазначити думку І. Колесник, що визначає "періоди-фаворити" у механізмі формування культурної пам'яті та патріотизму. Укладання патріотизму у учнів українських шкіл великою мірою залежить від розгляду "козацької" історії, яка охоплює період XVI – середини XVII століття і часто розглядається українським суспільством як основний триумф чи його складова [11, с. 20-21].

Під час уроків, присвячених історії Кримського ханства, а також загалом історії Степу до кінця XVIII століття, однією з головних цілей учителя є формування учнівського розуміння кочового або напівкочового

способу життя та його залежності від природно-кліматичних умов. Усвідомлення учнями особливостей цього типу господарства дозволить розглядати набіги представників кочових спільнот на осілих сусідів як необхідне явище та запобігати однобокій сприйняттю кримськотатарського народу.

Формування неупередженого сприйняття кримськотатарського народу визначається тим, як учитель акцентує увагу під час викладання історії, особливо враховуючи важливість аспекту оцінки при поданні історичного матеріалу, зокрема щодо набігів на українські етнічні землі.

Основним документом, який визначає тематику шкільних уроків з історії, є «Історія України. Всесвітня історія 5–9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів» (Наказ Міністерства освіти і науки України № 804 від 7 червня 2017 р.). Проблема татарських набігів на українські землі висвітлюється у 8-му класі (Розділ 2 «Історії України» – «Становлення козацтва (XVI – перша половина XVII ст.)»). Водночас у навчальній програмі не акцентується увага на питанні татарських набігів на українські землі [14]. Однак ігнорувати цю тему не тільки недоречно, але й шкідливо. Лише обговорення та розуміння цього аспекту може запобігти або, принаймні, ускладнити формування потенційно негативних стереотипів про інші етнічні спільноти в свідомості учнів.

Крім того, у методичних рекомендаціях Міністерства освіти і науки України на 2020/2021 навчальний рік щодо вивчення історії зазначено, що пріоритетами у змісті історичної освіти – є багатоетнічність та полікультурність через історію людських спільнот та їхню взаємодію (з особливою увагою до питання кримськотатарського походження), які проживали або проживали на території України, а також забезпечити збалансований та неупереджений розгляд суперечливих чутливих тем історії України, Європи та світу. У цьому сенсі питання татарських набігів

на українські землі підпадає під категорію "суперечливих і чутливих тем", які потребують поглибленого аналізу. Однак такий підхід можливий лише тоді, коли предметом розгляду є не лише одна сторона. Це вимагає рівної уваги до обох сторін відносин (українців та кримських татар) у змісті хоча б одного розділу чи параграфу підручника.

Підручник виступає основою для вивчення будь-якої історичної теми в школі. Аналіз структури та змісту підручників щодо проблеми татарських набігів на українські землі підтверджує різноманітність підходів різних авторів до цієї теми.

У деяких підручниках з історії України для восьмого класу, зокрема тих, які створені авторами І. Бурнейком, О. Наумчуком, М. Крижановською, О. Штанько [5], а також В. Власовим [6], звертається увага на тему формування Кримського ханства та його розвитку у XVI – першій половині XVII століття, а також на його вплив на українські землі. Однак у цих підручниках татари розглядаються переважно як один з факторів, що вплинули на формування українського козацтва: “Життя українських земель визначалося ще однією обставиною – спустошливими нападами з Криму. Набіги були зумовлені не тільки близькістю українських земель до войовничих кочовиків...», «Постійна загроза нападу татар змушувала козаків будувати укріплення з дерев – засіки» [6, с. 14, 31].

Історія кримськотатарського народу та кочового світу, а також їх вплив на українські землі, отримала належної уваги в підручниках від авторів О. Гісема, О. Мартинюка [7], Н. Гупана, І. Смагіна, О. Пометун [9], О. Струкевича [21], Г. Швидько, П. Чорнобая [23] зосереджено увагу на окремому параграфі в розділі "Українські землі наприкінці XVI – у першій половині XVII ст.", де відображено основні політичні, економічні та соціальні аспекти розвитку Кримського ханства та причини набігів на сусідні землі.

Лише підручник О. Сторкевича містить інформацію не лише про військові конфлікти між кримськими татарами та українськими козаками, а й про військово-політичні союзи у 20-ті роки XVII століття. Загалом, питання взаємовідносин між кримськими татарами та українцями у шкільних підручниках вже не має тієї упередженості, яка була присутня в підручниках ще кілька десятиліть тому. Проте все ще залишаються деякі аспекти, які потребують більш глибокого дослідження.

Загалом, питання татар, які нападали на українські землі в XVI - на початку XVII століть, є одним з найбільш важливих і складних для включення в навчальну програму з історії українських шкіл. Хоча в офіційних документах історії Кримського ханства в цей період приділяється мало уваги, метою освіти є виховання не лише патріотизму, а й поваги до інших народів. Це завдання вимагає великої уваги, але є одним з найважливіших. Підручники з історії України для середньої школи по-різному підходять до цієї теми. Враховуючи ці фактори, очевидно, що вчителям важливо дотримуватися балансу у викладенні матеріалу з історії України.

ВИСНОВКИ

Проблематика міжетнічних зв'язків між українцями і татарами у період XV–XVIII століть є віднесеною до складних та багатограних. Сьогодні велике значення має вивчення історії взаємовідносин українців з їхніми найближчими сусідами. Кримське ханство - центр військової, політичної та економічної активності, який відіграв важливу роль в історії Східної Європи та Близького Сходу, і як такий заслуговує на особливу увагу. Однак досі цій темі приділялося менше уваги, ніж відносинам з іншими сусідніми країнами, часто обмежуючись військовими конфліктами, тоді як інші аспекти розглядалися лише поверхнево. Хоча, якщо придивитися уважніше, то можна побачити, що через свою територіальну близькість предки сучасних українців мали різноманітні, не обов'язково конфронтаційні, відносини зі своїми південними сусідами.

У релігійній сфері, кримські татари проявляли певну терпимість, зберігаючи православні святині на території Криму та існували мусульмансько-християнські сім'ї. Однак, необхідно відзначити, що православні також стикалися з певними релігійними обмеженнями.

Не потребує додаткових підтверджень той факт, що історія України завжди була мультикультурною. Вона завжди відображала вплив різних етнічних груп, які з різних причин оселялися на території України. Незважаючи на це, протягом тривалого періоду питання українсько-татарських відносин залишалося поза увагою через відсутність української державності та установа ідеології єдиної радянської нації, де історія національних меншин не вивчалася або спотворювалася.

Українці зазвичай розглядаються як основна етнічна спільнота, що є результатом їхнього корінного розселення; після здобуття незалежності у 1991 році, коли розбудовувалась система освіти країни, україноцентризм знайшов своє відображення у шкільній історії, а поняття

"український народ" ототожнювалося як з українцями, так і з людьми, які історично проживали на українській території.

Незважаючи на те, що шкільні уроки історії Радянського Союзу вважалися історією всіх народів, головною і домінуючою темою була історія лише росіян. Така практика призвела до формування однієї з найпоширеніших моделей роботи з історією "іншого". Тобто, історія основних етносів (народів) мала бути якомога повнішою, а історія "інших" лише зрідка подавалася фрагментарно в контексті історії домінуючого етносу.

У деяких випадках певні аспекти полікультурної тематики були виділені для аналізу історичних явищ, процесів та тенденцій. Наприклад, у розділі "Україна в роки Другої світової війни" особлива увага приділялася голокосту як формі етноциду, примусовому виселенню з Криму татар, греків, вірмен тощо. Однак, не зважаючи на це, редакції навчальних програм з історії не призвели до значного змінення підходу до проблем етнічної історії та її висвітлення в шкільному навчальному процесі.

Більшість дослідників визнають полікультурність одним з основних принципів сучасної шкільної історії та важливим методологічним елементом. Це підтверджується тим, що в процесі розвитку шкільної історичної освіти цей принцип був введений у навчальні плани на рівні концепцій та програм. Однак наразі принцип полікультурності є лише задекларованим принципом і існує потреба у механізмах та форматах його реалізації у навчальних матеріалах з історії.

На сьогоднішній день, хоча політична сфера взаємодії обох народів достатньо добре проаналізована в історичній літературі, дуже мало уваги приділено соціальним та культурним аспектам, а також змінам, що відбувалися в українському суспільстві під час їх взаємодії з кримськотатарським народом.

Як видно, проблема міжкультурних взаємозв'язків українського і татарського світів є складною, але на сьогодні недостатньо дослідженою. Також відсутні значні наукові дослідження, що стосуються татарських поселень на українських теренах, а також аспектів, пов'язаних з культурним спілкуванням обох народів, як вже зазначалося.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андреева С. Основні напрямки економічних відносин Запорозької Нової Січі з Очаковом. *Гілея*. 2011. № 52. С. 109–115.
2. Бачинська О. Колонізаційна політика Стамбула на Придунайських землях XVIII ст. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2003. № 3. С. 243–252.
3. Бачинська О. Політика Російської імперії щодо задунайського козацтва. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2004. № 4. С. 320–328.
4. Бережков М. Русские пленники и невольники в Крыму. Труды VI археологического съезда в Одессе, м. Одесса. 1888. С. 342–372.
5. Бурнейко І., Наумчук О., Крижановська М., Штанько О. Історія України: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Тернопіль: Астон, 2016. 296 с.
6. Власов В. Історія України: підручник для 8-го класу загально-освіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2016. 256 с.
7. Гісем О., Мартинюк О. Історія України для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням історії: підручник для 8 класу загальноосвітніх закладів. Харків: Ранок, 2016. 320 с.
8. Грибовський В. Політична адміністрація в Буджацькій орді у період між 1739 – 1769 рр. *Чорноморська минувшина*. 2009. № 4. С. 24–32.
9. Гупан Н., Пометун О. Проблеми конструювання змісту шкільної навчальної програми з історії України для 8-го класу. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 3. С. 121–131.

10. Дашкевич Я. Майстерня історика. Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Львів : Піраміда, 2011. 174-185 с.
11. Колесник І. І. Історична пам'ять: аналітична модель. Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри. *Національна та історична пам'ять*. 2012. № 4. С. 19–30.
12. Мільчев В. Запорозькі осередки в турецьких володіннях у перше десятиріччя по ліквідації Січі. *Козацька спадщина*. 2008. № 4. С. 92–102.
13. Мільчев В. Нариси з історії запорозького козацтва XVIII ст. Запоріжжя : Тандем-У, 2009. 108 с.
14. Наказ Міністерства освіти і науки України № 804 від 7 червня 2017 р. Історія України. Всесвітня історія 5–9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/zagalno-serednya-osvita-2/navchalni-prohramy-5-9-klasy-naskrizni-zmistovi-liniji/istoriya-ukrajiny-5-9-klasy-naskrizni-zmistovi-liniji/>.
15. Савченко О. Зв'язки Кримського ханства і українських земель у XVIII ст. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2015. № 13. С. 131–136.
16. Сень Д. «Другие славяне»: ахреяне Приазовья и Кубани XVII в. – начала XVIII в. Липоване. *История и культура русских-старообрядцев*. № 10. 2013. С. 35 – 46.
17. Сень Д. Початковий етап соціальної адаптації козаків-некрасівців на території Кримського ханства: його роль і значення в історії кубанського козацтва (1708 – 1712). *Козацька спадщина*. 2008. №4. С. 61 – 71.

18. Серафимов С. Заметки из архива Готфийской епархии в Крыму. 6-те вид. Одесса : Зап. Одесс. общества истории и древностей, 1867.
19. Синяк І. Товмачі та перекладачі у Війську Запорозькому. Покликання. Збірник праць на пошану професора Юрія Мицика. 2009. С. 317 – 331.
20. Станіславський В. До історії взаємодії Війська Запорозького з Буджацькою Ордою 1699 – 1701. Надчорномор'я у ІХ ст. д. н.е. – на початку ХІХ ст. *Студії з історії та археології*. 2008. С. 157 –162.
21. Струкевич О. Історія України: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. К.: Грамота, 2016. 272 с.
22. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память. *Неприкосновенный запас*. 2005. №2–3 (40–41). С. 8–27.
23. Швидько Г., Чернобай П. Історія України: підручник для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2016. 352 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Дембровська Яна Владиславівна _____,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

• вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту

Університету;

- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
- надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
- не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу; – своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
- не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
- підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі; – поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
- не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
- відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково дослідницькі завдання;
- запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності; – не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією; – не підроблювати документи;
- не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
- не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
- не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
- не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
- не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
- не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
- не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

____ 15.09.2020 ____

(дата)

(підпис)

____ Яна Дембровська ____

(ім'я, прізвище)